

Archeologie bytí

Radomír Tichý Ústav historických věd VŠP Hradec Králové

„Zjistil jsem, že tato jedinečná věda (tj. archeologie - pozn. autora), v níž se spojují odvážné činy s dobrodružstvím a badatelskou pílí, romantické výpravy s duševní sebekázní a skromností, jež proniká do hlubin všech dob a dalek celého světa, je pohřbena v odborných publikacích.“

(C.W.Ceram)

„Co si myslíš o návratu k přírodě?“ zeptal se Thor zčistajasna. „Měl by smysl pouze tehdy, kdyby se člověk vrátil k přírodě úplně,“ odpovíděla Liv bez váhání.

(T. Heyerdahl, Fatu Hiva)

1. Nový obor nebo starý problém?

Československá a česká (a moravská) archeologie je tradičně konzervativní ke změně metodologických přístupů, které se odehrávají v zahraničí. Žádný z nich se do ní příliš nepromítnul. Cílem této stati není zamýšlet se historicky nad příčinami tohoto jevu, ale nad předmětem minulého i současného archeologického bádání. Dopředu je nutno předeslat, že náš česky oslabitý přístup k cílům archeologické práce nepovažuji za nutně nedokonalý jen proto, že ho neprovázely vášnivé diskuze srovnatelné s formováním procesuální či postprocesuální archeologie. Na místě by totiž byla okamžitá námitka, zda tyto archeologické směry dodnes dosáhly svých předsevzetí.

Ať chceme nebo ne, jeden prvek nám v archeologii přece jen schází. Je jím očitelná snaha zkoumat život v pravěku nebo středověku a s výsledky tohoto bádání seznámat veřejnost nebo studenty archeologie. Poměrně snadno lze v naší archeologii naopak identifikovat artefakturní přístup orientovaný na vnitřní chronologii

archeologických kultur, relativní vztahy mezi nimi či typologii nebo snahu deskriptivním způsobem vytvářet archeologický pramen.

Nic proti tomu, ale čas od času je představitel pouze tohoto pojetí zaskočen ojedinelou společenskou poptávkou (např. realizace dokumentárního filmu, učebnice nebo edice pro neprofesionály či výstavy) nebo snahou obohatit syntézu o pravěku či středověku něčím jiným než výčtem archeologických kultur. Najednou se ukáže, že k tématu není co říct, nebo že informace jsou značně izolované. Co pak zbývá jiného než si vypomoci racionálním archeologickým myšlením, mnohdy však vzdáleného dávné realitě?

V této stati chci pouze upozornit na to, že pomocí „archeologii bytí“ (tj. života) neznamena zase tak přílišnou změnu práce, že současná orientace alespoň některých badatelů na toto téma nezboří současné dogma orientace na záchranné archeologické výzkumy, že „archeologie bytí“ může být vhodnou úvodní disciplínou pro studenty archeologie a předmětem studia studentů učitelství nejstarší historie a nutnou součástí prezentace výsledků archeologie směrem k neprofesionální veřejnosti. Že je sice nutné přenechat uměleckému ztvárnění pravěku prostor, který potřebuje, ale není potřeba nechávat ničím nevyplněné vakuum, které zaplní nepravdy.

Skutečnost, že jde o věc značně aktuální dokládají i přání studentů archeologie (viz ročník V/1999 jejich časopisu *Archaeologia iuvenis*) obrácená k archeologickým metodám, smyslu archeologie a rekonstrukcím v archeologii. Přestože to můžeme zčásti přičknout jejich věku, „akademičnosti“ prostředí, apod., je jisté, že ke

snaze o větší otevřenost archeologie a vyplňování mezer dochází.

Zdá se, že i v našich podmínkách je na co navazovat. Přestože asi nikdy jednoznačně nevyřešíme, zda rekonstrukci má provádět umělec a řemeslník nebo archeolog, zda experimentální archeologii provozuje archeolog nebo poučený (a zručný) neprofesionál, objevily se výsledky. Existuje románové dílo Eduarda Štorcha a Josefa Augusty (sepsané samozřejmě na úrovni poznání své doby), v ryze archeologických syntézách se objevují kapitoly o pravěké společnosti (v Pravěkých dějinách Moravy na rozdíl od Pravěkých dějin Čech), již léta existuje Archeologický skanzen Březno u Loun, archeologové paleolitu se podíleli na vzniku filmů o tomto období (Úsvit géníů, Návrat bohyně), vznikly monografie přístupné i neprofesionální veřejnosti (Čas lovců, Mistři kamenného dláta, Jak se kopou keltské hroby, Keltové a Čechy, Archeologie Germánů v Pojizeří, Legenda o Ostojovi), učebnice pravěku psané (konečně) archeology (J. Rulř, E. Neústupný) a nová střediska experimentální archeologie s výukovým programem. A mezi odborníky samotnými se objevila snaha jít za hranici hmotných pramenů („archeologie nenalezeného“ S. Vencly, modelování E. Neústupného, „živá archeologie“ V. Podborského). Jak lze tedy formulovat „archeologii bytí“?

2. Co je archeologie života?

Na první pohled by se mohlo zdát, že tento pojem souvisí s poslední fází archeologovy práce, kterou je prehistorická interpretace. Ta používá obecného jazyka, každodenní pravěký život jako jednu z forem vyjádření a stává se oborem převládajícím výsledky archeologie (Malina 1980, 708-709). Přiznejme si však, že až sem se dnešní terénní záchranná a pragmatismem prodrchnutá archeologie málokdy dostane. „Ar-

cheologie bytí“ ji tedy musí prodrchnout dříve, již při exkavaci a rozhodování strategie výzkumu. Stále totiž trvá problém náhledu na minulost (prehistorii, historii) daný tradičním „archeologickým myšlením“ (k problematice toho pojmu např. Fridrich - Šjkorová 1999, 119). Tedy rozdíl mezi tím „jak to v minulosti bylo“ a tím „jak se to jeví archeologii na základě neúplných poznatků“. Problém se tak stává filozofickým tématem, k jehož (nejednoznačnému) řešení se zde autor nechce uchýlovat, ale má plnou důvěru ve srozumitelnost problému běžnému čtenáři.

Navíc nejde o zcela novou nebo jinou myšlenku, spíše formulaci či aplikaci. J. Svoboda současně (1999, 320) používá pojem „paleoetnologie“ jako synonymum pravěké archeologie orientované na člověka, jeho společnost a chování. Paleoetnologie je také součástí názvu pracoviště orientovaného na výzkum paleolitu a mezolitu, které navazuje na tradici od roku 1865 (Svoboda 1999, 13). Rozdíl oproti „archeologii bytí“ je snad jen v časovém rozsahu posunutém spíše do zemědělského období pravěku nebo i středověku a menší důraz na etnoarcheologii.

Hlavní odlišností paleoetnologie nebo archeologie života od tradičního archeologického myšlení je cíl bádání. Obecně problém co vidět za artefakty. V tomto ohledu není pochyb o příspěvku procesování archeologie a její snahy vidět za artefakty a archeologickými objekty člověka, a to včetně kompromisní Binfordovy „teorie středního dosahu“, tj. snaze sledovat jaké vztahy mají artefakty k objektům a jak se do nich dostávají. Přínosem je však i přístup postprocesuální archeologie, která (přes negativní vztah k „nové“ archeologii) si dávného člověka ponechala v zorném úhlu svého zájmu, přestože klade důraz na význam symbolů pro člověka a jeho společnost.

Toto vidění je samozřejmě klíčové pro „archeologii bytí“, ve snaze rekonstruovat život dávného člověka, včetně bližšího

a vzdálenějšího okolí, které ho obklopovalo. Proto jsou pro archeologii života důležité archeologické (nebo s přítomností archeologa realizované) odhalení větších ploch, kde je možno rozpoznat uspořádání osad, pohřebišť nebo výrobních areálů. Dále dobře dochované detaily domů, sídlištních či výrobních objektů, nezvykle dochovaná anomální uložení (jako ledovcový muž Ötzi), která mění náš náhled na minulost. Toho dosáhnou i nejrozličnější přírodovědné analýzy a sledování (viz např. přítomnost mladopaleolitických tkanin na lokalitě Dolní Věstonice). Svůj podíl mohou mít i etnoarcheologie a etnografické analogie. Zvláštní význam pro „archeologii bytí“ má rekonstrukce a experiment v archeologii.

Nutným předpokladem rekonstrukce je rekonstrukce archeologizace, tj. procesu ukládání artefaktů v době života dříve lokalit i po jejím opuštění. Může se stát, že archeologické lokality nevhodné pro chronologickou analýzu (např. nízkým počtem zdobené keramiky) mohou být naopak vhodné pro studium podoby živé lokality, protože tomu nebrání četné intruze materiálu. Je však třeba je zkoumat se stejnou pečlivostí a „vidět“ souvislosti. Pak může nastoupit již rekonstrukce v odlišném měřítku (model, kresba, text ad.) nebo v reálných rozměrech (nejčastěji asi jako součást některé z forem experimentální archeologie).

Experiment v archeologii (nebo experimentální archeologie) nastupuje v těsné následnosti. Může testovat rekonstrukce objektů (zhotovitelnost, obyvatelnost, trvanlivost, archeologizace) a používat repliky (technologie výroby, funkčnost, archeologizace). Obojí však musí být odvozeno z archeologického materiálu alespoň v základu, přičemž je jisté, že bude vždy existovat rozdíl mezi doložitelností různých jevů dávnoho života (např. více dokladů pro výrobu kamenné sekery než pečení chleba).

Základním předpokladem „archeologie bytí“ je také srozumitelnost vyjádření daná použitím přirozeného jazyka. Pro odborné vyjádření by neměla být omezením, naopak výhodou je, že archeologie života používá obecné výrazy, které jsou jeho součástí, tj. součástí každodennosti. I při určité specializovanosti jsou používané pojmy relativně srozumitelné (polozemnice, obilné silo, mléční kameny, apod.), protože jsme schopni odvodit jejich smysl. Prvek srozumitelnosti je důležitý využitelnosti „archeologie bytí“ pro informovanost neprofesionální veřejnosti, žáků i studentů - budoucích profesionálů.

Každé vyjádření metody nebo přístupu není živé bez konkrétních výsledků. Ty tady ale již jsou. Považuji za ně knihy Z. Smetánky „Legenda o Ostojovi“ (1992), J. Svobody „Čas lovců“ (1999), rád bych sem řadil i svoji knihu „Monoxylon II. Plavba po 8000 letech“ (1999). Pro období latěny se o totéž úspěšně snažili i P. Drda a A. Rybová v knize „Kelty a Čechy“ (1998), archeologie bytí je částečně ukrytá i v knize J. Waldhausera a kol. „Jak se kopou keltské hroby“ (1999). Podobná díla zatím postrádáme pro pozdní dobu kamennou, bronzovou a starší železnou. Jistou snahou přiblížit život Germánů je kniha J. Waldhausera a L. Košnara „Archeologie Germánů v Pojizeří“ (1997). Data vydání nám dávají naději, že tyto snahy nezůstanou ojedinelými.

3. Závěrečné usmíření

V budoucnosti bude docházet k situaci, kdy naše současné poznatky budou neměřitelné s poznatky minulých generací. Umožnil to vývoj technologie, kterou jsme neměli dříve k dispozici. To však neznamená vznik samostatných nových oborů, ale směřování ke stejnému cíli, kterým je poznání života v pravěku a středověku.

Každý zlomkový údaj, střep nádoby nebo zlomek nástroje, je podkladem

k posouzení chování dávného člověka v krajině (tzv. krajinná archeologie). S námahou vytvářená vnitřní chronologie archeologických kultur se může stát podkladem pro výklad politických událostí, které byly součástí dávného života (viz např. šíření kultury s moravskou malovanou keramikou na úkor vypíchané keramiky). Souhrnné materiálové artefakturní práce nejsou jen publikací pramene, ale i podklady, z nichž se můžeme snažit vytvářet si představu dávného života, pokud budeme chtít. Jakkoli důkladný popis artefaktu nesmí zůstat tím posledním krokem. Tím by měla být alespoň slovní rekonstrukce archeologizace, kresebná či reálná (tj. stavební) rekonstrukce nebo replikace s využitím experimentu v archeologii (V míře, kterou charakter archeologických pramenů na lokalitě umožní). Představa dávného života nesouvisí jen s fungováním živé kultury, ale i s procesem rozkladu (tzv. archeologizací) udržovaných či opuštěných objektů nebo artefaktů. Z nich se můžeme poučit o tom, co je možno nalézt a jak to interpretovat.

I v současné atmosféře záchranných výzkumů by nám neměly unikát kvalitně zkoumané plošné výzkumy nebo unikátní nálezy (viz organizační a konzervační problémy s dlabaným členem ze závěru doby bronzové nalezeným v roce 1999 u Mohelnice). Úvaha o archeologizaci na lokalitě by se měla stát součástí náleзовé zprávy a publikace. Stejně jako kvantitativní rozbor nálezů obsahem každé analýzy archeologického materiálu. Jsou lokality, které stojí zato prozkoumat v detailní úplnosti (i přes časovou tíseň), protože mohou vydat informace za celá desetiletí i staletí běžného výzkumu a kontroly terénu. A naopak, z archeologické práce by neměl zmizet ani povrchový průzkum (sběr), který určí rozsah dávného světa. Je nutné, aby mezi pragmaticky pojatou archeologií byly i přístupy, které „zarámují“ a vyloží její snažení.

To se však nevyřeší jen uvolněním několika jedinců pro takovou práci. Každý archeolog dobře ví, že nejvíce informací zná sám autor výzkumu. Je tedy třeba, aby myšlení „archeologie bytí“ proniklo do archeologické práce a zápasilo s „archeologickým myšlením“. Archeologie života není něco nového, je jenom záměrným a vědomým naplněním cílů a smyslu archeologie. Nemusí být v rozporu s artefakturním pojetím (viz výše), zastává však pluralitu. Každý artefakt je pro ni důležitým pramenem, proto se snaží o záchranu památek, neodmítá však realizaci plošných výzkumů. Neodmítá historické pojetí archeologie, ale spíše se orientuje na výzkum dávného života (chování, technologie, funkce, prostředí). V kritice pramenů je zásadním tématem archeologizace živé i opuštěné dávné kultury.

K rekonstrukcím a experimentům v archeologii, ani k „archeologii bytí“ nelze přistupovat již předem přezíravě. Má totiž různé formy (některé sice připomínají nebo dokonce mají být hrou), záleží však na našich otázkách, které mohou „experimentální archeologii“ přeměnit v „experiment v archeologii“ a rekonstruovat využití pro výsledky archeologické práce. „Experimentální archeologii“ nelze upřít velkou schopnost popularizovat archeologii a sloužit didaktice pravěku. Kvalita i kvantita údajů, s nimiž bude pracovat však bude vždy záviset na klasicky pojaté archeologii.

Literatura

- Drda, P. - Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha
 Fridrich, J. - Šjkorová, I. 1999: Kritika kritiky aneb O tkání v paleolitu, Archeologické rozhledy, 51, 119-125
 Malina, J. 1980: Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové sedět hmoty více za nehty než za ušima? České Budějovice
 Smetánka, Z. 1992: Legenda o Ostojovi. Praha
 Svoboda, J. 1999: Čas lovců. Brno
 Waldhauser, J. a kol. 1999: Jak se kopou keltské hroby. Praha
 Waldhauser, J. - Košnar, L. 1997: Archeologie Germánů v Pojizeří. Mladá Boleslav